

Läänemere-ruum uurimisainese ja mõistena

The Baltic as a Multicultural World: Sea, Region and Peoples. Marko Lehti (ed.). – The Baltic Sea Region: Nordic Dimensions – European Perspectives 4. Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2005. 218 lk.

Läänemere-ruum on uurimisainese ja mõistena nautinud viimase poolteise kümnendi jooksul erakordset tähelepanu. Nagu Marko Lehti käesoleva raamatu sissejuhatuses kahtlemata õigusega märgib, on oma osa selles külma sõja lõppemisel. Läänemeri ei ole enam raudse eesriidiga poolitatud veekogu, mida Nõukogude Liidu propaganda nimetas demagoogiliselt rahumereks, samas kui kontaktid üle mere kuulusid teemade hulka, mis paremal juhul lihtsalt kõrvale jäeti või siis hoopis maha vaikiti. Muutunud oludes on mereäärsete riikide koostöö Läänemere-ruumi olemasolu kui iseenesestmõistetavuse kindlalt kehtestanud. Teisest küljest (ja see kajastab Kirde-Euroopas jätkuvaid identiteediotsinguid) ei olda Läänemere-ruumi piiride ja konstitueerivate elementide osas kindlasti üksmeelel.

Siin kõne alla tulev kogumik koondab ettekandeid viiendalt Balti uuringute konverentsilt, mis peeti Turus 2003. aastal. Sissejuhatavas peatükis vaatleb Marko Lehti Läänemere-ruumi kui ajaloolise regiooni defineerimise probleeme ja historiograafiat. Üks mis kindel, Läänemere-ruumi käsitus vaatab üle eksisteerivate riikide piiride. Lehti ülevaates on aga silmatorkavalt vähe tähelepanu pööratud sellele, kui kaugele siis regiooni piirid ulatuvad. Tegemist on kahtlemata Läänemere-ruumi ajaloos ühe tundliku temaga, mille juures on põhiküsimus, kui suur osa Läänemere-äärsetest impeeriumidest tuleb “sisse arvata” ja mis tunded tekivad sellega seoses väikeriikide ja rahvaste esindajates. Lehti lahendus sellele probleemile on teistsuguses

mõttemudelil, nimelt soovib ta Läänemere-ruumi käsitleda võrgustikuna, mis koosneb ühendusteedest ja sõlmpunktidest, ning selline vaatepunkt muudab küsimuse piiride kohta kõrvaliseks.

John Hideni, Bradfordi ülikooli Balti uurin-gute üksuse endise juhataja artikkel vahendab isikliku varjundiga kogemusi ja teravmeelseid tähelepanekuid Balti uuringute edendamise viimase kahekümne aasta jooksul. Külma sõja lõppedes spetsialiseerus osa sovetoloogide ümber Baltikumi spetsialistideks ning tõi endaga kaasa sovetoloogia kui teadusharu läbikukkumisest tuleneva apologetika. Just neile paistab olevat suunatud Hideni etteheide, et Balti uuringutes on vähe arvestatud ajaloolist perspektiivi. Hiden tähendab samuti, et Balti uuringud (*Baltic studies*) on kaua aega olnud tihedalt seotud Balti riikidega (*Baltic states*), mis põhjendamatult kitsendab regiooni käsitlust. Kuigi Hiden paistab pidavat rahvuslike piiride ületamist positiivseks nähtuseks, rõhutab ta selle tasakaalustamiseks, et suured üleregioonilised sünteesisid sünnivad ikkagi kvaliteetsete kohalike uuringute baasil, mitte vastupidi.

Merja-Liisa Hinkkaneni artikkel keskendub selle kogumiku artiklitest vahest kõige põhjalikumalt merele enesele.¹ Täpsemalt, ta vaatluse all on 19. sajandi merelised kogukonnad, mille ta jagab vastavalt põhitegevusalale kalanduse ja kaubalaevanduse omadeks. Hinkkanen jõuab järeldusele, et kuigi kalanduse vallas on Läänemere-ruumis kultuuriline pilt kirju, näeb kaubalaevanduses asi välja märksa homogeensem. Omaette probleem, millele autor viitab, on see, et kaugsõidumeremeeste kultuur on sarnane nii mujal Euroopas kui isegi Ameerikas, seega on siin Balti iseärasuste väljaselgitamine palju keerulisem, ning need ei pruugi olla kõige määravad. Hinkkase inspiratsiooniallikaks mere- ja maakultuuri sidumisel on Hollandi ajaloolase Lex Heerma van Vossi palju diskussioone tekitanud teooria, et vara-uusaegse Põhja-Euroopa kultuurilise sarnasuse tekita-jaks on just merelised kontaktid.² Hinkkanen juhib siiski õigustatult tähelepanu asjaolule, et merelise ja maise sidumist ei tohi käsitleda mehaanilise paratamatusena, vaid kui omaette uurimist väärivat probleemi.

Karsten Brüggemann analüüsib mere kohal-olu Eesti rahvuslikes narratiivides ning jõuab

¹ Vt. ka D. Kirby, M.-L. Hinkkanen. The Baltic and the North Seas. London, 2000.

² J. Roding, L. Heerma van Voss (eds.). The North sea Culture 1550–1800. Hilversum, 1996.

järeldusele, et kuigi naabrid kipuvad eestlasi nägema mererahvana, on eesti rahvuslikus mina-pildis esikohal ikkagi talupoeg, see, kes moodustab maarahva. See tabatud dominant on iseenesest ootuspärane, sest ka väga “merelised” rahvad defineerivad end ikka maa, mitte mere kaudu. Brüggemann kaardistab Eesti merekultuuri avaldusi, alates Kalevipoja “Lennukist” ja “eesti viikingitest” rannaõiguse kaudu Matvere ja Tätte lauludeni. Omaette küsimus on aga, kuidas kaaluda merekultuuri osa ühes rahvuslikus narratiivis. Kui Brüggemann kaldub oma saaki pidama väheseks, siis siinkirjutaja arvamus on pigem vastupidine.

Päivi Maaranen on oma artikli aluseks võtnud väikese katselapi Lääne-Uusimaa Karjaa regiooni, ning materjaliks maastikugeograafilise ja arheoloogilise ainese. Ühelt poolt annab Soome saarestiku rannajoon võimaluse rääkida merelisest maastikust, teiselt poolt võimaldab vähemalt kahe rahvuseline asustuspilt käsitleda seda piirkonda ka multikultuursena. Autor ei pea paljaks viidata ka kontaktidele ja võimalikule migratsioonile Soome lahe lõunakaldalt, kuigi laiema mõju tõenduseks on tal tuua vaid kaudseid allikaid.

Jörg Hackmanni artikkel vaeb seltsikultuuri osa kodanikuühiskonna kujunemisel Venemaa Läänemere-provintsid. Kui traditsiooniliselt on seltsiliikumist Eestis käsitletud läbi rahvusliku liikumise prisma, siis Jörg Hackmann näitab kohaliku seltsikultuuri tugevat regionaalset konteksti. Kuigi, tõsi, 19. sajandi teisel poolel on mitmegi seltsi loomise juures eesmärk luua see just rahvuslikult pinnalt, nagu näiteks Eesti Kirjameeste Seltsi puhul, toonitab Hackmann vanema seltsiliikumise puhul rahvasteülest külge, mis tegelikult ka hiljem, rahvuslike seltside ajal, päris ära ei kao, olgu kas või näiteks Õpetatud Eesti Selts.

Lea Leppik portreeterib samuti eesti lugejale tuttavaid olusid, nimelt 19. sajandi Tartut. Selle keskkonna peamine mõjutaja oli kahtlemata ülikool. Leppik näitab meile, mismoodi ülikool kujundas linna sotsiaalset pilti ja milliseid uusi tegureid (juudid, lätlased, venelased) tõi vanade kõrvale. Vaiksest provintsilinnast sai sajandi käigus Balti kubermangude vaimne raskuskese ja Eesti rahvusliku liikumise häll. Veelgi enam, Tartu multikultuurset tähtsust rõhutab ülikooli roll Läti, Poola, Armeenia, Gruusia ja Ukraina intellektuaalse eliidi kujunemises. Lõpetuseks leiab Leppik (nõustudes sel kombel Toivo U. Raunaga), et ka paljukirjutud venestusaeg oli tähtis etapp eestlaste

rahvusliku emantsipeerumise teel.

Vejas Gabriel Liulevicius käsitleb nelja bioograafia varal etnilise kuuluvusega seotud vaba tahte avaldusi 19. ja 20. sajandist. Et rahvust võib ka valida, ei ole ju tegelikult üllatuseks, kui mõelda kas või kõikidele kadakatele ja pajudele. Liuleviciuse teema on leedulaseks muutumine, kuigi hoolikamal lugemisel ei ole tegu mitte päris puhaste leedustumise näidetega, vaid oluliste “Leedu asja” edendajatega. Liuleviciuse sõnum on, et rahvuse kui näiliselt absoluutse kategooria kõrval tuleks arvestada ka väga subjektiivseid, isiklikke valikuid sidemete ja kuuluvustunnete osas.

Kogumiku kaks viimast artiklit toovad meid tänapäeva. Virginija Dzvonkaite-Koivula artikkel tutvustab meile 1990-ndatel Balti riikides läbi viidud uurimust mitmekeelsuse kui sotsiaalse faktori kohta. Erinevate näitajate abil demonstreerib autor, et rohkemate keelte rääkijatel on soodumus olla avatud uuendustele ja omada mitmekülgsemaid ühiskondlikke sidemeid. David J. Smithi artikkel käsitleb aga etniliste vahekordade reguleerimist Eestis ja Lätis, eelkõige kodakondsus- ja integratsioonipoliitikat. Smith peab Eestit ja Lätti kokkuvõttes headeks näideteks selle kohta, mismoodi keeruliste kogukondadevaheliste suhetega hakkama saada, ning toonitab lõpetuseks koguni selle kogemuse olulisust ka Euroopale, kus riikidel on samuti järjest teravamalt päevakorda tõusmas vähemuskogukondade integratsioon.

Niisiis teeb käesolev kogumik ringkäigu mööda pealkirjas välja lubatud märksõnu: meri, regioon ja multikultuursus. Artiklid on igaüks natuke ise nägu, osa on selgelt laiema horisondiga ülevaated, osa teoreetilisema kallakuga, osa dokumenteerivad mõnd üksikküsimust. Kirjususest hoolimata aimub kogumikust teraviklikkust. Tekstid on omavahel, mõni rohkem, mõni vähem, dialoogis. Selles kooskõlas on samuti küllalt lahtisi otsi, mis kahtlemata ärgitavad edasi mõtlema. Võib olla kindel, et niisugune kogumik ei jää viimaseks omataoliseks Läänemere-ruumi kui ajaloolise regiooni mõistega tegelevaks raamatuks.

Juhan Kreem